

סוגיה סג: תערובות בפסח ובכל התורה (3): היתר מצטרף לאיסור

רקע

נחלקו הראשונים בהגדרת דין היתר מצטרף לאיסור. מחלוקתם נובעת ממחלוקתם בהגדרת טעם כעיקר.

מקורות

רש"י מג: ד"ה אין היתר מצטרף לאיסור

רבינו דוד ד"ה האי מיבעי ליה לכדתניא

[לעיון נוסף: בעל המאור יג: באלפס, "ונקוט האי כללא... בטלה דעתו אצל כל אדם וכו'"]
רמב"ן במלחמות, "והוי יודע שפיר היתר מצטרף לאיסור... בהם נלחמים"]

רבינו דוד ד"ה האי מיבעי ליה לכדתניא

האי מיבעי ליה לכדתניא ליתן טעם כעיקר. נראה בביאור שהתר מצטרף לאיסור וטעם כעיקר הם שני דברים. ועיקר הפירוש בהם שהתר מצטרף לאיסור הוא כשנתערב ממש האיסור עם ההתר ונתנו טעם זה בזה. שההתר נעשה איסור ולוקין על כזית מן התערובת אף על פי שאין בו כזית שלם מן האיסור. וכן אמר למעלה מה טעם הואיל וזר לוקה עליו בכזית, מאי טעמא לאו משום דהתר מצטרף לאיסור. וזהו מפורש שהתר מצטרף לאיסור הוא כשלוקין על כזית מן התערובת. וודאי שהתר מצטרף לאיסור הוא כשנותן האסור טעם בהתר, [שאי אפשר] לומר שהתר מצטרף לאיסור אף כשלא נתן טעם והוא שאכלן כאחד, שאם כן מצינו חמץ אסור במשהו מן התורה למאן דסבירא ליה בחמץ התר מצטרף לאיסור.

וטעם כעיקר הוא כשהאיסור נותן טעם בהתר ובטל ממשו של איסור, בין שלא נפל ממש האיסור כגון חתיכה שנתבשלה בקדירה שהוא נקרא טעם כעיקר כדאמר' לקמן בשר בחלב לאו טעמא בעלמא הוא, ובין שנפל ממשו של איסור ונתבטל ממשו ונשאר טעמו, שהרי קראו בירושלמי יין שנפל לקדירה טעם כעיקר, וכבר כתבנוהו בפרק השוכר במסכת עבודה זרה. ואף כשלא נפל כלל מן האיסור עצמו אלא [שקלט] את הטעם הוא נקרא טעם כעיקר, וזהו שאמרו כאן שאם שרה ענביו במים ויש בהם טעם יין. ובכל אלו הטעם אוסר את ההתר כעיקר האיסור אבל אין ההתר מצטרף לאיסור שילקה על ההתר בכזית, שאינו לוקה עד שיאכל מן האיסור כדי שיטעום מן האיסור כשיעור כזית והוא שיהא בכדי אכילת פרס.

ונמצא בטעם כעיקר מה שאין בהתר מצטרף לאיסור, שעשו בו הטעם כממש האיסור, ונמצא בהיתר מצטרף לאיסור מה שאין בטעם כעיקר, שלוקין על התערובת בכזית. ואף על פי [כן] דעת הסוגיא שטעם כעיקר הוא קרוב לאיסור מהתר מצטרף לאיסור, מפני שרחוק הוא ללקות על ההתר כאסור. וזה מבואר במה שאמרו היא מיבעי ליה לכדתניא משרת ליתן טעם כעיקר, דמשמע דמרבין טעם כעיקר ולא התר מצטרף לאיסור. וזה הפירוש הוא נכון ומחזור מפני הרב מורי נ"ר.

הסבר הסוגיה

"אמר ר' אבהו אמר רבי יוחנן כל איסורין שבתורה אין היתר מצטרף לאיסור חוץ מאיסורי נזיר שהרי אמרה תורה משרת".
[גמ' מג:]

רבי יוחנן מחדש, שלמרות שבכל התורה אכילת היתר אינה מצטרפת עם האיסור לשיעור כזית, באיסורי נזיר יש גזרת הכתוב מיוחדת, שההיתר מצטרף לאיסור.

בסוגייתנו אין הגדרה ברורה מתי היתר מצטרף לאיסור. בגמ' בנזיר [לה-:לז:] יש סוגיה מקבילה לסוגיה שלנו, ושם [לז:] נאמר שהיתר מצטרף לאיסור רק כשהאיסור הוא הרוב והיתר הוא המיעוט¹.

נחלקו הראשונים מתי היתר מצטרף לאיסור. רש"י [מג: ד"ה אין היתר] נותן הגדרה מאוד רחבה לדין זה: "אם אכל חצי זית ענבים וחצי זית לחם בבת אחת חייב". אכילת ההיתר והאיסור בזמן אחד מספיקה כדי לצרף את חצי זית היתר לחיוב מלקות על חצי הזית של האיסור.

הרמב"ן [במלחמות יג: באלפס] ורבינו דוד [ד"ה האי מיבעין מוכיחים מהגמ' [מה.], האומרת שדין היתר מצטרף לאיסור בקדשים הוא רק כשאיסור נבלע בבשר, שדין היתר מצטרף לאיסור קיים רק בתערובת. לדעתם תערובת של מין בשאינו מינו והאיסור נותן טעם בכל התערובת, ניתן לצרף את ההיתר לאיסור וללקות על אכילת כזית מהתערובת.

במילים אחרות, המושג "היתר מצטרף לאיסור" לפי שיטת הרמב"ן ורבינו דוד זהה למושג "טעם כעיקר" בשיטת רבינו תם.

הרמב"ן ורבינו דוד, שמפרשים שבטעם כעיקר לוקים רק על אכילת כזית של האיסור, יכולים לפרש שבהיתר מצטרף לאיסור לוקים על כזית של התערובת. רבינו תם המפרש שבטעם כעיקר לוקים על כזית של התערובת, חייב לפרש את דין היתר מצטרף לאיסור כשיטת רש"י, שלוקים על אכילת חצי זית של איסור וחצי זית של היתר, אף שאינם מעורבים יחד².

סיכום

נחלקו הראשונים בהגדרת דין היתר מצטרף לאיסור:

רש"י: אוכל חצי זית איסור וחצי זית היתר בבת אחת.

רמב"ן, רבינו דוד: אוכל תערובת מין בשאינו מינו, והאיסור נותן טעם, לוקה על כזית מהתערובת.

¹ הכסף משנה הל' חמץ ומצה פ"א ה"ו ד"ה ולכן נראה לי, כותב שגמ' זו מרבנן סבוראי, והרמב"ם לא סבר אותה. ניתן לומר שאב"י מצמצם את דין היתר מצטרף לאיסור למקרה שהאיסור הוא הרוב, כדי להסביר את הברייתא. למסקנה שלברייטא הסבר אחר, אין צורך בצמצום הדין.

² לבעל המאור (יג: באלפס) שיטה אחרת. לדעתו טעם כעיקר הוא שהטעם המקורי מורגש בתערובת, והיתר מצטרף לאיסור הוא כשטעם האיסור מצטרף עם ההיתר לטעם חדש